

مجموعه مقالات هفتمین سمینار کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران

مقاله شماره ۷

موضوع:

مسائل نظام مالیکت موجود در رابطه با بهره برداری از

شکله های آبیاری

تألیف:

شهرام سیدالعباسی^۱

چکیده

طرحهای توسعه منابع آب از اجزاء مختلف تشکیل شده و در مجموع یک سیستم واحد را بوجود می آورد. اجزاء این سیستم در ارتباط با هم تعریف شده و معنی پیدا می کند. در یک طرف سد و شبکه و تاسیسات آبی و سازمان بهره برداری کننده قرار داشته و در طرف دیگر اراضی و بهره بردارانی که از شبکه آبیاری منتفع می شوند و سازمان های پشتیبان کشاورزی قرار دارد. طبیعی است برای استفاده بهینه از تاسیسات موجود و مصرف آب تنظیم شده در مزارع هماهنگی کاملی باید بین دو طرف وجود داشته باشد. بروز کاستی در هر بخشی از این سیستم کار هماهنگ را مختل نموده و در نهایت طرح را از رسیدن به اهداف که همان توسعه اقتصادی مناطق از طریق توسعه آبیاری و افزایش تولیدات کشاورزی و بهبود وضعیت بهره برداران است باز می دارد. از جمله معضلات بهره برداری از شبکه های آبیاری مسائل ارضی و مالکیتی موجود در آنهاست که در این مقاله بدان پرداخته می شود.

۱- طرح مسئله

طرحهای تامین و توسعه منابع آب در شرایط جغرافیایی و اقلیمی کشور که در زمره مناطق خشک و نیمه خشک محسوب شده و با محدودیت آب روبروست از جایگاه ویژه ای برخوردار است. در این طرحهاکه باهدف تامین و تنظیم آب زراعی و انتقال و توزیع آن در مزارع اجرا می شود استفاده بهینه از تاسیسات موجود و افزایش تولیدات کشاورزی موردنظر می باشد و در غیر این صورت سرمایه گذاریهای انجام شده برای اجرای طرح واحداث شبکه آبیاری دارای بازده اقتصادی مطلوب نخواهد بود.

اجرای طرح های توسعه آبیاری منحصر به ایجاد شبکه انتقال و توزیع آب نبوده بلکه وضعیت استفاده کنندگان از آب، روش و راندمان آبیاری، مسائل ارضی، الگوی کشت، سطح توسعه کشاورزی از لحاظ تحقیقات و ترویج و دانش فنی زارعین پراهمیت بوده و وجود نقص یا کمبود در هر یک از موارد پیش گفته بازدهی مجموعه سیستم را با اشکال مواجه می سازد، یکی از عواملی که نقش قابل توجهی در تولید کشاورزی دارد مسائل مربوط به مالکیت و بهره برداری از اراضی است. که اشکالات موجود در آن از جنبه اندازه مالکیت ها و قطعه قطعه بودن آن، اعمال قوانین توارث و حق خرید و فروش مطرح بوده و از موانع بهره برداری بهینه از امکانات توسعه منابع و کشاورزی شمرده می شود. روشن است که مسائل موجود در سیستم طرحهای مالکیت، کارآئی مجموعه کشاورزی را در سطح کشور کاهش می دهد ولی در مناطقی که توسعه در حال اجرا و یا اجرا گردیده اهمیت موضوع بیش از پیش می باشد چرا که در اراضی پایاب شبکه اصولا باید مانعی در جهت استفاده مناسب از آب وجود نداشته و آب پر ارزش تامین شده بطور اصولی صرف توسعه کشاورزی گردد. این مقاله با هدف پرداختن به مسئله مالکیت در رابطه با بهره برداری از شبکه های آبیاری تهیه گردیده است.

۲- منابع موجود کشاورزی

در شرایط موجود از مجموع حدود ۱۶۵ میلیون هکتار وسعت کشور ۵۱ میلیون هکتار دارای استعداد کشاورزی بوده و در ۱۸/۵ میلیون هکتار آن کشت و کار انجام می گیرد. ۹۰ میلیون هکتار سطح کل مراتع بوده که تنها ۱۴ میلیون هکتار آن مراتع خوب و قابل بهره برداری است. وسعت جنگلهای طبیعی ایران که در گذشته نزدیک در حدود ۱۸/۳ میلیون هکتار بود اکنون به ۱۲/۴ میلیون هکتار تقلیل یافته است. بقیه سطح اراضی

کشور به سایر موارد و کاربریهای مختلف اختصاص یافته است.

از کل اراضی زراعی ۸/۵ میلیون هکتار آبی و ۱۰ میلیون هکتار تحت کشت دیم قرار دارد. از مجموع اراضی آبی ۶ میلیون هکتار سهم زراعت سالانه، ۱/۲ میلیون هکتار کشت باغات و ۱/۳ میلیون هکتار سهم آیش سالانه است. زیر کشت سالانه دیم حدود ۶ میلیون هکتار و ۴ میلیون هکتار سطح آیش گذاری در اراضی دیم می باشد. کل آب قابل استحصال کشور ۱۲۰ میلیارد متر مکعب برآورد گردیده و در حال حاضر حدود ۹۰ میلیارد متر مکعب آن استحصال و بمصرف می رسد. تعداد بهره برداران کشاورزی در سطح کشور حدود ۳/۲ میلیون نفر می باشد، براساس آمارهای منتشره در سال زراعی ۷۱-۷۰ میزان تولید گندم ۱۰ میلیون تن، برنج ۲/۵ میلیون تن، چغندر قند ۶ میلیون تن، جو ۳/۴ میلیون تن، سیب زمینی و پیاز ۳/۶ میلیون تن، حبوبات ۰/۶ میلیون تن و دانه های روغنی ۱۸۰ هزار تن بوده است. بغیر از حبوبات و سبزیجات تولید بقیه محصولات به نسبت های متفاوتی پایین تر از نیاز مصرفی کشور قرار دارد.

آنچه مسلم است بخش قابل توجهی از تولید غلات و حبوبات به تولید در اراضی دیم اختصاص داشته و ترسالی و خشکسالی تاثیر مستقیمی بر میزان تولیدات حداقل در این دو کشت پر اهمیت دارد. جمعیت کشور در حال حاضر حدود ۶۰ میلیون نفر و این رقم پیوسته در حال ازدیاد می باشد. سیاست های وزارت کشاورزی مبنی بر افزایش تولید در محصولات اصلی بوده و در برنامه دوم توسعه اقتصادی و اجتماعی پیش بینی های لازم درباره آن صورت گرفته است. در اهداف کیفی برنامه عنوان گردیده که "سیاستهای وزارت کشاورزی در جهت افزایش تولیدات به منظور بهبود وضعیت امنیت غذایی، توسعه صادرات و کاهش واردات محصولات و تامین رشد و توسعه پایدار بخش کشاورزی با تاکید بر حفظ و احیاء و بهره برداری متعادل از منابع آب و خاک و پوشش گیاهی می باشد. "هرچند که صرف افزایش تولید و نداشتن امکانات پروسس و نگهداری باعث ضایعات محصول شده و تولید را دچار ضرر و زیان می سازد ولی حرکت در جهت تامین نیازهای فزاینده جمعیت کشور به مواد غذایی، متضمن رشد و توسعه اقتصادی نیز خواهد بود، بمنظور پاسخگویی به نیازها مسلماً محدودیت های گوناگونی از قبیل تامین آب، تامین و توزیع نهاده ها و ماشین آلات، اعتبارات، ارائه خدمات ترویجی و برقراری ارتباط بین مراکز تحقیقاتی و مزارع، آفات و امراض و زیانهای عوامل طبیعی در دوره تولید، بازاریابی محصول، امکانات انباری و سردخانه ای، حمل و نقل و ریسک بازار پس از برداشت وجود دارد. و این در حالی است که وجود تعداد بیشمار بهره برداریهای کوچک

نیز مزید بر علت بوده و برای ارائه خدمات فنی و تامین اعتبارات و سایر فعالیت های پشتیبانی، نیروی انسانی و امکانات وسیعی مورد نیاز می باشد. مسائل مذکور حاکی از پیچیدگی و محدودیت های روند تولید کشاورزی بوده و بنابراین بهادادن به عوامل قابل کنترل در تولید کشاورزی ضروری می باشد. همچنانکه در طرح مسئله گفته شد یکی از مشکلاتی که در حال حاضر از موانع استفاده مناسب از منابع آب و تولید کشاورزی بشمار می رود مسائل اراضی و مالکیتی بوده که در زمره مسائل قابل کنترل می باشد.

۳- پیشینه مالکیت و بهره برداری از زمین

پیش از اصلاحات ارضی دهه چهل و در آستانه آن اراضی زراعی عمدتاً در تصاحب ۴ تیپ از زمینداران قرار داشت که عبارت بودند از مالیکن بزرگ، دولت، خرده مالکین و اوقاف، روابط تولیدی حاکم بطور غالب عمده مالکی و مبتنی بر مناسبات ارباب و رعیتی بود. اطلاعات دقیقی از مساحت اراضی تحت اختیار مالکین در آن زمان وجود نداشته و آمارهای موجود نیز مالکیت را براساس دهات شش دانگ و دانگی ثبت نموده است که بنظر نمی رسد که از دقت کافی برخوردار باشد. در دهه سی و پیش از آغاز اصلاحات ارضی از کل دهات، ۲۳/۴ درصد دهات شش دانگ، ۱۰/۹ درصد دهات دانگی، ۴۱/۹ درصد دهات خرده مالکی، ۲ درصد سلطنتی، ۱/۸ درصد وقفی، ۳/۶ درصد دولتی (خالصه)، ۱۵/۲ درصد مخلوطی از انواع شش دانگی، دانگی و خالصه و وقفی و ۱/۲ درصد نامعلوم بوده است.

دهات شش دانگ به دهاتی اطلاق می شود که تمامی آن در دست یک مالک بوده و در دهات دانگی چند مالک سهام بودند ولی سهم هر یک از یک ششم اراضی ده کمتر نبود. در دهات خرده مالکی، هر مالک کمتر از یک ششم اراضی روستا را در اختیار داشت. در کلیه دهات مالکی و نیز برخی از دهات خرده مالکی روابط ارباب و رعیتی برقرار بوده و در آنها کشاورزان صاحب نسق که "رعیت" خوانده می شدند به بهره برداری اشتغال داشته و در قبال بهره برداری از زمین سهمی از محصول را به مالک می پرداختند.

براساس نتایج سرشماری کشاورزی سال ۱۳۳۹، مجموع تعداد بهره برداریها ۱۸۷۷۲۹۹ واحد بوده که از این رقم ۴۳/۴ درصد بهره برداریهای رعیتی، ۳۳/۳ درصد مالکی، ۱۲/۵ درصد اجاری و ۱/۸ درصد ترکیبی از انواع بهره برداریها عنوان شده است. (نمودار ۱)

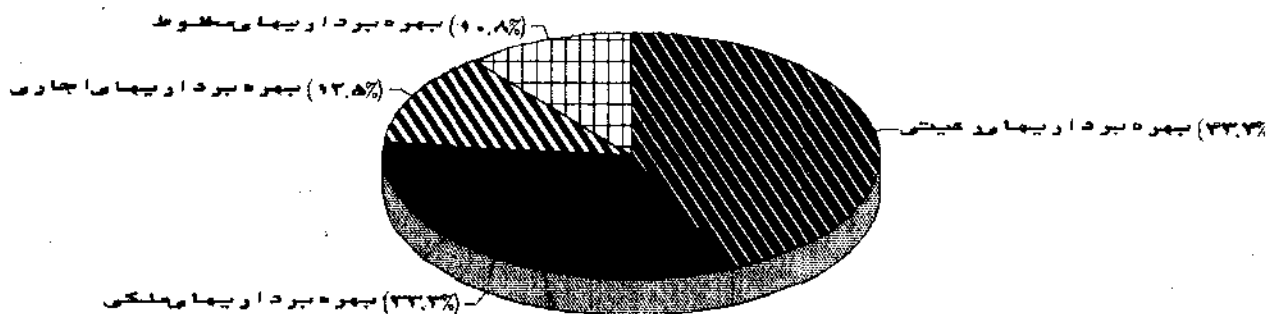
میانگین سطح بهره برداری حدود ۶ هکتار و متوسط تعداد قطعات زمین در هر بهره برداری ۶/۱ قطعه

با مساحتی حدود ۰/۹۹ هکتار برای هر قطعه بوده است. توزیع تعداد بهره برداری ها و اراضی در طبقات مختلف بهره برداری در جدول شماره یک ارائه گردیده است. هم چنانکه در جدول پیش گفته دیده می شود، ۶۵/۲ درصد بهره برداریها کمتر از ۵ هکتار و ۸۳/۳ درصد کمتر از ۱۰ هکتار تحت بهره برداری داشته و تنها ۱۶/۷ درصد بهره برداریها بیش از ۱۰ هکتار زمین در اختیار داشتند.

باید توجه داشت که در این مقطع میزان اراضی بهره برداری انطباقی با مقدار مالیکت نداشته و بدلیل وجود نظام ارباب رعیتی، اراضی یک مالک شامل چندین بهره برداری بوده و توسط رعیت ها کشت و کار می شد. پس از اجرای قوانین اصلاحات ارضی که از سال ۱۳۴۱ شروع و در سال ۱۳۵۲ خاتمه یافت نظام مالکیت و بهره برداری متحول شده و اراضی مشمول قانون، تقسیم و به زارعین صاحب نسق منتقل گردید.

در آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۵۳ که پس از خاتمه اجرای اصلاحات ارضی صورت گرفت از کل بهره برداریهای کشاورزی ۹۲ درصد بهره برداریها ملکی، ۲ درصد ملکی و اجاری، ۲۵ درصد مخلوط ملکی و اجاری و ۳ درصد سایر انواع بهره برداریها ثبت شده است. توزیع اراضی و بهره برداریها در طبقات مختلف بهره برداری در جدول ۲ منعکس می باشد. از مقایسه ارقام دو مقطع آماری ۱۳۳۹ و ۱۳۵۳ مشاهده می شود که در سال ۵۳ بطور محسوس نسبت بهره برداریهای کمتر از یک هکتار بکل بهره برداریها افزایش یافته ولی در طبقات ۱ تا ۲ هکتاری الی ۵ تا ۱۰ هکتاری این نسبت کاهش می یابد. در مقابل بهره برداریهای بیش از ۵۰ نمودار ۱- درصد تعداد بهره برداریها برحسب نوع تصرف زمین - آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۳۹

نمودار ۱- درصد تعداد بهره برداریها برحسب نوع تصرف زمین - آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۳۹

جدول ۱- توزیع بهره برداریها و اراضی در طبقات بهره برداری - آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۳۹

درصد	سطح اراضی (هکتار)	درصد	تعداد بهره برداریها	طبقات بهره برداری
۱/۸	۱۹۸۹۳۹	۲۶/۲	۴۹۲۳۰۶	کمتر از یک هکتار
۳/۳	۳۷۱۸۴۶	۱۳/۷	۲۵۶۴۹۶	۱ تا ۲ هکتار
۱۳/۷	۱۵۵۳۹۰۶	۲۵/۳	۴۷۴۴۵۷	۲ تا ۵ هکتار
۲۱/۲	۲۴۱۳۰۴۲	۱۸/۱	۳۴۰۰۳۷	۵ تا ۱۰ هکتار
۲۶/۹	۳۰۵۴۵۰۲	۱۱/۹	۲۲۳۷۵۷	۱۰ تا ۲۰ هکتار
۱۹/۴	۲۲۰۹۲۱۱	۴/۱	۷۷۷۱۴	۲۰ تا ۵۰ هکتار
۵	۵۶۳۸۰۵	۰/۵	۸۴۴۶	۵۰ تا ۱۰۰ هکتار
۸/۷	۹۹۱۰۰۳	۰/۲	۴۰۸۶	۱۰۰ هکتار و بیشتر
۱۰۰	۱۱۳۵۶۲۵۴	۱۰۰	۱۸۷۷۲۹۹	جمع

جدول ۲- توزیع بهره برداریها و اراضی در طبقات بهره برداری - آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۵۳

درصد	سطح اراضی (هکتار)	درصد	تعداد بهره برداریها	طبقات بهره برداری
۱/۷	۲۵۹۸۸۷	۲۹/۶	۷۳۴۲۲۴	کمتر از یک هکتار
۲/۷	۴۴۳۶۷۵	۱۳	۳۲۲۱۹۳	۱ تا ۲ هکتار
۱۰/۵	۱۷۳۲۸۶۸	۲۱/۸	۵۴۱۵۹۲	۲ تا ۵ هکتار
۱۸	۲۹۵۳۴۴۷	۱۷/۲	۴۲۷۹۳۴	۵ تا ۱۰ هکتار
۴۵/۷	۷۵۰۰۷۴۱	۱۷/۳	۴۲۸۰۷۴	۱۰ تا ۵۰ هکتار
۶/۵	۱۰۷۳۶۹۷	۰/۷	۱۶۲۶۹	۵۰ تا ۱۰۰ هکتار
۱۴/۹	۲۴۵۲۹۰۶	۰/۴	۹۵۵۳	۱۰۰ هکتار و بیشتر
۱۰۰	۱۶۴۱۷۲۲۱	۱۰۰	۲۴۷۹۸۸۹	جمع

هکتار از ۰/۷ درصد در سال ۳۹ به ۱/۱ درصد کل بهره برداریها در سال ۵۳ رسیده و نسبت سطح اراضی تحت اختیار آنها نیز گسترش یافته است، که این مسئله می تواند در نتیجه پدید آمدن واحدهای بزرگ مکانیزه باشد. در مجموع مقایسه آمار این دو سال حاکی از آنست که نسبت تعداد بهره برداریهای کوچک و بهره برداریهای بزرگ به کل بهره برداریها در سال ۱۳۵۳ در مقایسه با سال ۱۳۳۹ افزوده شده و بهره برداریهای متوسط کاهش یافته است. از لحاظ نحوه بهره برداری نیز تحول اساسی در روابط تولیدی پدید آمد. پیش از اصلاحات ارضی و درچارچوب نظام ارباب رعیتی، اربابها با سلطه بر منابع آب و کنترل آن فرایند تولید را در اختیار داشته و از طریق مباشران و نمایندگان خود اعمال نفوذ می کردند، تعیین نوع کشت، نظارت بر اداره نسق ده، حمایت از ده بعنوان یک واحد اجتماعی سیاسی، تامین آب و اعتبار و جمع آوری و پرداخت مالیات بخشی از وظایف مالکین بشمار می رفت و در قبال آن سهم اربابی دریافت می کردند. بدین ترتیب ارباب در راس مدیریت تولید قرار داشت و رعیت های صاحب نسق نیز با تجمع در گروه های کار نظیر بنه به میزان نسق زراعی کار کرده از محصول برخوردار می شدند با فروپاشی این نظام صدها هزار بهره برداری کوچک و متوسط مستقل بوجود آمد که خود بایستی مدیر، تولید کننده و بازاریاب محصول خود باشند و اگر پراکندگی زمین هر بهره برداری را نیز بدان اضافه کنیم مشکلات مالکین و بهره برداران بجای مانده از اصلاحات ارضی بیش از پیش روشن می گردد.

۴- مالکیت و بهره برداری در شرایط موجود

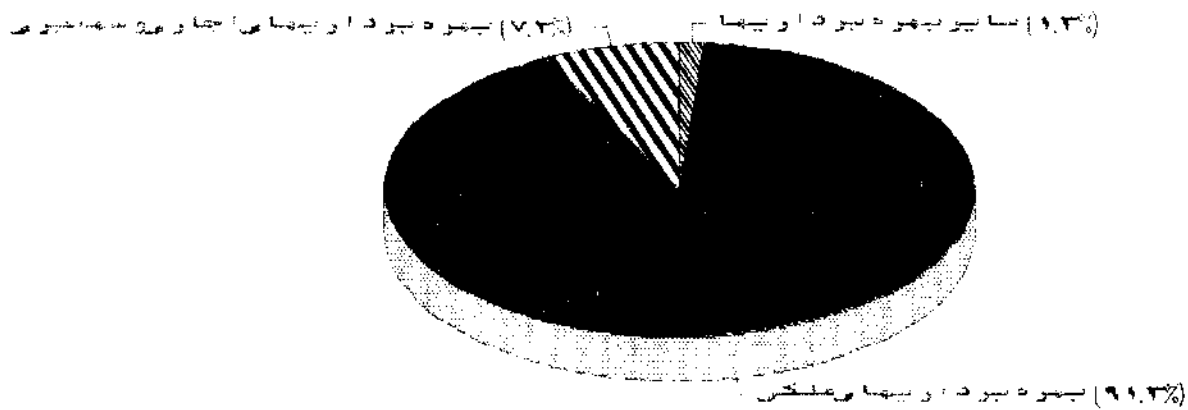
سرشماری کشاورزی سال ۱۳۶۷، تعداد کل بهره برداری های با زمین ۲۸۱۹۶۰۰ واحد و اراضی تحت بهره برداری را ۱۷۱۵۰۱۴۰ هکتار اعلام نموده است. ۹۱/۳ درصد اراضی مذکور ملکی، ۷/۴ درصد سهم بری و اجاری و ۱/۳ درصد اراضی متعلق به سایر انواع بهره برداریهاست. (نمودار ۲)

با توجه به اینکه بیش از ۹۰ درصد اراضی بهره برداریها ملکی می باشد اگر مالکیت اراضی را حدوداً بر سطح بهره برداری منطبق بدانیم، براساس ارقام مندرج در جدول ۳، بیش از ۴۱ درصد بهره برداران دارای زمینی بوسعت کمتر از ۲ هکتار، ۹۶ درصد آنان کمتر از ۵ هکتار و حدود ۸۳ درصد بهره برداران کمتر از ۱۰ هکتار بهره برداری دارند. ارقام فوق بیانگر این واقعیت است که درصد قابل توجهی از بهره برداریها دارای اراضی خرد بوده و همین اراضی خرد در چندین قطعه پراکنده قرار دارد، مالکیت های کوچک و قطعه قطعه

نمودار ۲- درصد تعداد بهره برداری ها بر حسب نوع تصرف زمین - آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۶۷

نمودار ۴- درصد تعداد بهره برداری ها بر حسب نوع تصرف زمین - آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۶۷

جدول ۳- توزیع بهره برداریها و اراضی در طبقات بهره برداری - آمارگیری کشاورزی سال ۱۳۶۷

درصد	سطح اراضی (هکتار)	درصد	تعداد بهره برداریها	طبقات بهره برداری
۰/۶	۹۵۴۱۰	۱۶/۶	۴۶۸۵۸۰	کمتر از ۰/۵ هکتار
۱/۱	۱۸۸۵۵۰	۱۰/۱	۲۸۵۷۲۰	۰/۵ تا ۱ هکتار
۳/۲	۵۴۴۱۷۰	۱۴/۹	۴۱۹۷۶۰	۱ تا ۲ هکتار
۱۲/۲	۲۱۰۷۳۴۰	۲۴/۵	۶۸۷۸۶۰	۲ تا ۵ هکتار
۱۸/۹	۳۲۳۸۲۲۰	۱۷/۱	۴۸۲۵۳۰	۵ تا ۱۰ هکتار
۲۴/۲	۳۹۷۴۷۶۰	۱۰/۹	۳۰۵۹۱۰	۱۰ تا ۲۰ هکتار
۲۲	۳۷۸۳۹۳۰	۴/۸	۱۳۶۳۷۰	۲۰ تا ۵۰ هکتار
۸/۳	۱۴۲۷۰۵۰	۰/۸	۲۲۴۸۰	۵۰ تا ۱۰۰ هکتار
۱۰/۵	۱۷۹۰۶۹۰	۰/۳	۸۸۴۰	۱۰۰ هکتار و بیشتر
۱۰۰	۱۷۱۵۰۱۴۰	۱۰۰	۲۸۱۸۰۵۰	جمع

بودن آن از مهمترین موانع فرا راه بهره برداری مطلوب از اراضی بوده و پراکندگی قطعات زمین هر مالک و بهره بردار امکان استفاده فنی - اقتصادی از عوامل تولید را دشوار و باعث اتلاف نهاده ها، استهلاک بیش از حد ماشین آلات و مصرف بی رویه آب آبیاری می گردد. در گذشته بعلت، سطح نازل تکنولوژی و نیازهای محدود جامعه، تولید در قطعات کوچک و به کمک نیروی دام می توانست اقتصادی باشد ولی در زمان حاضر با پیشرفت جامعه و نیاز به تولید بیشتر، کاربرد ماشین آلات بزرگتر و باراندمان کاری بالا و همچنین جایگزینی کارهای پر مشقت زراعی با ماشین ضروری می باشد، اما در اراضی و قطعات کوچک بکارگیری و مانور ماشین آلات بزرگ تقریباً غیر ممکن است، مگر اینکه اراضی هر مالک یکجا شده و یکپارچه سازی کشت انجام گیرد. در همین راستا و بدلیل اهمیت موضوع تشکیل واحدهای متمرکز تولید نظیر شرکت های تعاونی تولید و سهامی زراعی مورد حمایت وزارت کشاورزی بوده و یکپارچه سازی اراضی در سطح یک میلیون هکتار از اهداف برنامه دوم توسعه اقتصادی و اجتماعی این وزارتخانه می باشد، وزارت کشاورزی همچنین لوابیحی بمنظور جلوگیری از تقسیم زمین بر اثر توارث و تبدیل کاربری اراضی زراعی (مگر در موارد قانونی) و حق خرید و فروش زمین زراعی تقدیم مجلس شورای اسلامی نموده است. این مسئله بیانگر حساسیت موضوع و لزوم برنامه ریزی اصولی و درازمدت، بمنظور حفظ و حراست از عامل زمین در تولید کشاورزی است.

۵- مشکلات بهره برداری از شبکه های آبیاری در ارتباط با مسئله مالکیت

در اراضی تحت شبکه های آبیاری موضوع مالکیت و بهره برداری اهمیت ویژه ای داشته و ضروریست که مورد توجه خاص قرار گیرد. چراکه سرمایه گذاری عظیمی جهت مهار، تامین، تنظیم، انتقال و توزیع آب انجام شده و یا در حال انجام می باشد، در حالیکه وضعیت اراضی بهره مند از آب، از لحاظ مالکیت و نظام بهره برداری تعریف شده و مشخص نیست. به دیگر سخن در اراضی زیر پوشش شبکه ها نیز همانند سایر اراضی از یکسو ضوابط مدونی برای جلوگیری از روند خرد و قطعه قطعه شدن وجود نداشته و در زمین هایی که در حال حاضر به اندازه کافی کوچک و پراکنده می باشد سیر خرد شدن ادامه دارد و در این راستا بسیاری از اراضی به قطعات کوچک و غیر اقتصادی تبدیل می شود، از سوی دیگر مسائل و مشکلات حقوقی، مالکین اراضی کشاورزی را در تنگنا قرار داده و محدودیت هایی برای خرید و فروش و نقل و انتقال آن بوجود آورده و

نیز تکلیف بخشی از اراضی از لحاظ اسناد مالکیت و مسائل حقوقی روشن نمی باشد. لذا در اراضی تحت پوشش شبکه های آبیاری موضوع مالکیت از دو بعد مطرح می باشد: میزان مالکیت و پراکندگی آن و مسائل حقوقی مالکیت. آنچه در اراضی پایاب شبکه ها مورد انتظار است بکارگیری روش های نوین کشت و کار و استفاده مطلوب و اقتصادی از منابع آب و خاک می باشد تا درآمدهای ناشی از افزایش تولیدات کشاورزی پاسخگوی هزینه های طرح گردد. ولی در حال حاضر در اراضی پایاب بسیاری از شبکه ها بدلیل خرد بودن اندازه مالکیت ها و پراکندگی آن در چند قطعه و مرزهای متعدد امکان بهره برداری مناسب از پتانسیل آب و خاک وجود ندارد چرا که تعداد کثیر مالک و بهره بردار با قطعات بیشمار و کشت های پراکنده به بهره برداری می پردازند و چنین شرایطی مانع از استفاده اقتصادی از منابع گشته و همچنین از رشد و توسعه کشاورزی جلوگیری می نماید. از طرفی محدودیت های موجود در خرید و فروش رسمی اراضی نسقی امکان گسترش برخی بهره برداری های کوچک و تبدیل آنها به واحدهای اقتصادی را از مالکین سلب نموده است. سازمانهای بهره برداری کننده از شبکه های آبیاری در برخورد با تعداد بیشمار مالکین و بهره برداران با مشکلات عدیده ای از قبیل پرهزینه بودن نگهداری و بهره برداری، عدم کنترل مناسب مصرف آب، کاهش راندمان آبیاری و وصول آب بها آبیاری پر مصرف و نحوه قیمت گذاری آب، انگیزه کافی برای افزایش راندمان و صرفه جویی در مصرف آب از سوی زارعین وجود ندارد. در حالیکه اگر در تحت شبکه های آبیاری واحدهای یکپارچه بهره برداری از قبیل شرکتهای تعاونی تولید، سهامی زراعی و امثالهم تشکیل شود از یکسو و هزینه های بهره برداری از شبکه کاهش یافته و کنترل مصرف آب و همچنین آموزش بهره برداران واحدهای زراعی برای نگهداری از شبکه ها میسر خواهد بود، از سوی دیگر در اینگونه واحدها با یکپارچه سازی و برداشتن مرزهای اضافی به سطح اراضی افزوده شده و موجبات اعمال الگوی کشت مناسب، و استفاده بهینه از نهاده ها و ماشین آلات فراهم آمده و با رشد و توسعه کشاورزی امکان بازدهی مطلوب منابع آب و خاک میسر می گردد. بمنظور مصرف اقتصادی آب، حفاظت از منابع خاک، شکوفایی و تداوم تولید، استفاده اصولی از شبکه ها و تاسیسات آبیاری با هدف توسعه مناطق و افزایش تولیدات کشاورزی پیشنهادات زیر ارائه می گردد که در صورت پوشیدن جامه عمل در جهت تحقق اهداف طرح خواهد بود.

۱- تعیین تکلیف اراضی زراعی از لحاظ اسناد مالکیت و مسائل حقوقی و در صورت امکان تصویب

قوانین ویژه ای برای اراضی زیر شبکه ها که در حال حاضر ۸۵۰ هزار هکتار بوده و پیوسته در حال

گسترش است.

۲- ممانعت از خرد شدن اراضی

۳- ممانعت از تغییر کاربری اراضی زراعی

۴- تشکیل واحدهای سازمان یافته و متمرکز تولید کشاورزی در اراضی پایاب شبکه‌ها نظیر شرکتهای

تعاونی تولید و سهامی زراعی که از سیاست‌های وزارت کشاورزی می‌باشد.

۵- تجهیز و نوسازی مزارع

۶- فهرست منابع

۱- نتایج سرشماری کشاورزی - کل کشور - ۱۳۳۹

۲- نتایج آمارگیری کشاورزی در مناطق روستایی کل کشور - ۱۳۵۳

۳- نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی - کل کشور - ۱۳۶۷

۴- مالک و زارع در ایران - ا.ک.س. لمتون - چاپ سوم - ۱۳۶۲

۵- مسائل ارضی و دهقانی - مجموعه مقالات - ۱۳۶۱

۶- مصاحبه‌های مختلف وزیر محترم کشاورزی با مطبوعات در سالهای ۷۰، ۷۱ و ۱۳۷۲

۷- چشم انداز برنامه ۵ ساله دوم بخش کشاورزی در زیر بخشهای زراعت و باغبانی

۸- جامعه شناسی روستایی ایران - خسرو خسروی - ۱۳۵۸.

NO.7

ABSTRACT:

Water resources development projects composed of different parts which operate relatively.

Dam, irrigation network and operation and maintenance organization are in one hand and farmlands, beneficiaries and agricultural service centers are on the other hand. It is obvious that optimizing use of water and operation and maintenance system, necessitate coordination between these components. In the case of appearing any loss each part of the system prevent to attaining the project goals. One of the difficulties are agrarian and Land – Ownership problems which is discussed in article.